

פסח

12 נושאים ללימוד ולדיון סביב שולחן החג

שתים עשרה שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "פסח: ארבע הקושיות של 'מה נשתנה'": מדוע הקושיות אינן שמורות לילדים בלבד, מה מבקשת מאיתנו כל אחת מארבע הגלויות, מהו ההפך האמיתי של החכם, ומדוע מברכים על העשב המר. עד לשאלה של אופה: באיזה רגע בדיוק נעשה הבצק חמץ?

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב שולחן פסח

01	ארבע הקושיות אינן רק לילדים
02	שאלה אחת, ארבע תשובות
03	בבל, מדי, יוון, אדום: מה מבקשת כל גלות
04	צרעת ההתנשאות
05	האם להתיימש מן הגלות?
06	ההפך האמיתי של החכם
07	מברכים גם על העשב המר
08	לאכול לחם, להשיב עולם
09	החיטה, התאנה, הגפן, האתרוג
10	הנחש שעל מצח המלכים
11	שאלת החכם וטעם האפיקומן
12	החמץ נולד מן הבטלה

הצגה

מוסרים את "מה נשתנה" לצעיר ביותר, הוא שר אותו, זה טוב מאוד — בתנאי, אומר הרב, שהמבוגרים לא יעצרו שם. שכן ארבע הקושיות הללו פותחות ארבע דרכי קריאה.

השאלה

אם ארבע הקושיות עונות לארבעה גילים שכולנו עוברים, באיזה כיוון אנו עוברים אותם?

התשובה

הפשט, המובן המילולי; הדרש, המשל; הרמז, ההקבלה; הסוד, המובן הנסתר.

כשנפתחים לארבע דרכי המחשבה הללו, ארבע הקושיות מקבלות פנים שונות לגמרי. הן עונות לארבע דרגות הפירוש, לארבעת סוגי הבנים העומדים מולנו, אבל יותר מכול לארבעת הגילים שאנו עוברים במהלך הזמן.

אפשר לעבור אותם בכיוון של התפתחות חיובית. או, לצערנו, בכיוון של דחייה גמורה: מתחילים בחכם ומסיימים אצל שאינו יודע לשאול. זה עצוב: סימן שהשאלה לא נשקלה די הצורך.

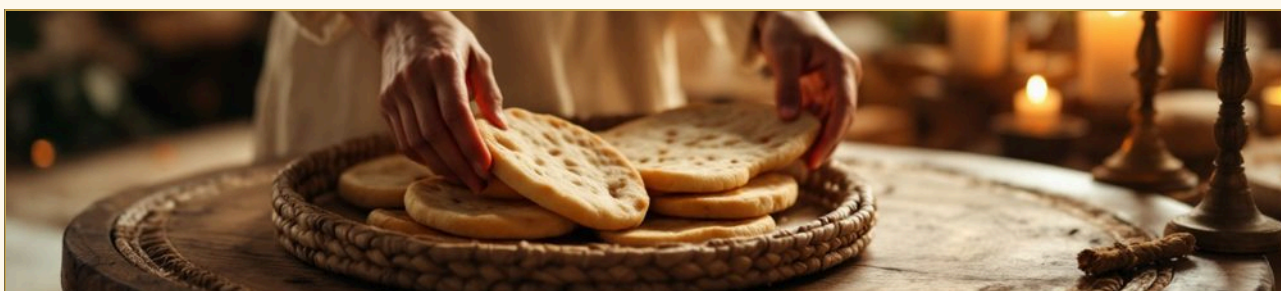
שכן בשורש "שנה" יש תחילה לחזור, אחר כך ללמוד, לשנן, לשנות. ככל שאנו חוזרים אל הטקסט שלנו ומעמיקים בו, אנו ספוגים בלימוד הזה, ושינוי מתחולל בהכרח.

מסקנת הרב

טוב מאוד לעודד ילד לשיר את ארבע הקושיות, בתנאי שהמבוגרים לא יעצרו שם.

לקח לשולחן

איזו שאלה מילדותנו לא שאלנו שוב מעולם כמבוגרים? ייקח כל מבוגר הערב אחת מארבע הקושיות ויאמר מה היא מבקשת ממנו היום, בגילו.

הצגה

נוהגים לקרוא את "מה נשתנה" כארבע קושיות. הרב מציע לקרוא אחרת: שאלה אחת בלבד — מה נשתנה הלילה הזה? — ואחריה ארבע תשובות.

השאלה

מה מגלה הילד באמת כשמזוים את הקערה במקום לגשת לסעודה?

התשובה

"מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?"

הזונו את הקערה כדי לעורר את תשומת ליבו של הילד, שציפה שגשג מיד לסעודה. הוא ישאל את עצמו מדוע הזונו אותה, מדוע התחלנו לקרוא טקסט, לדקלם, להאריך בדברים על משמעות המצה.

ומה שהוא מגלה הוא שאנו נמצאים, ונשארים תמיד, בגלות. בגלות, אנו נמצאים בכל רגע בחיים: אל לנו להשלות את עצמנו. ארבע הקושיות הן ארבע תשובות לשאלה היחידה, וכל אחת אומרת בדרכה היכן אנו נמצאים.

הלילה שונה אפוא לא משום שהוא משכיח את הגלות, אלא משום שהוא מחייב לשאול עליה — ולהפיק ממנה לימוד.

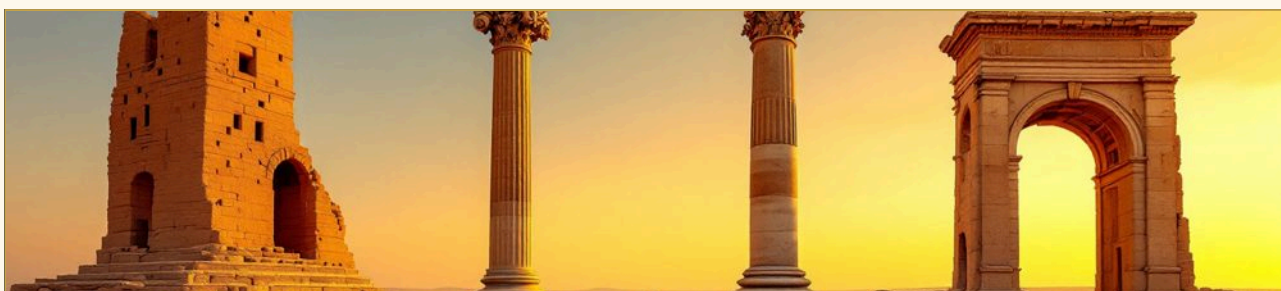
מסקנת הרב

בגלות, אנו נמצאים בכל רגע בחיים. אל לנו להשלות את עצמנו.

לקח לשולחן

הקערה המוזזת קוטעת הרגל. איזה הרגל בביטנו צריך "להזיז" כדי שילד ישאל סוף סוף שאלה אמיתית? ואיזו שאלה ילדינו כבר אינם שואלים אותנו?

בבל, מדי, יוון, אדום: מה מבקשת כל גלות

הצגה

ארבע הקושיות נוגעות גם, לדעת הרב, לארבע גלויות ההווה: בבל, מדי, יוון ואדום. כל אחת שואלת את עם ישראל שאלה אחרת, שעליה יש לדעת להשיב.

השאלה

מה מבקשת מאיתנו כל אחת מארבע הגלויות, ומדוע האחרונה תוכענית ביותר?

התשובה

"ודע מה שתשיב לאפיקורוס" (פרקי אבות ב, יד).

בבל שואלת על הלימוד שאפשר להפיק מן הגלות. מדי היא הדרך ארץ: פתיחות לתרבויות אחרות, לדרכי מחשבה אחרות, שאנו מאמצים, בתנאי שנעמיד במקומן תשובה הנלמדת מן ההקבלה שאנו עורכים עם מקורותינו שלנו.

יוון היא התבונה: היא מחייבת אותנו לדעת מה להשיב לאפיקורוס, להיגיון הצרוף. אין בכך כל קושי.

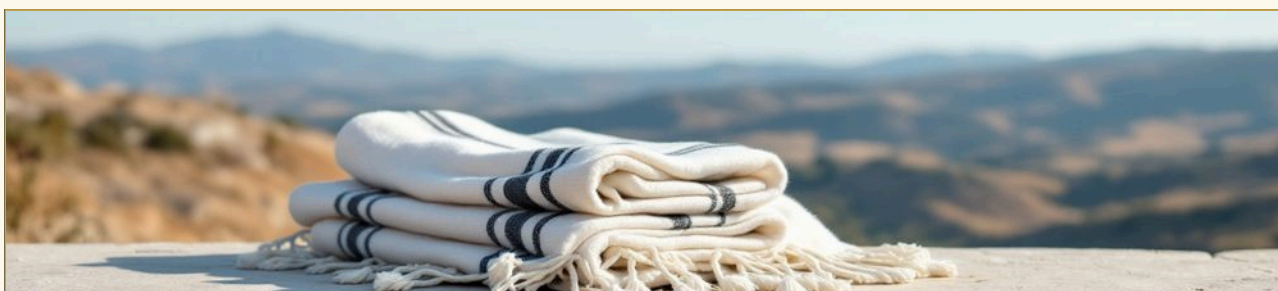
אבל מעבר לכך יש אדום, מקבילתה של רומא. אדום מתיימר לשלב את כל התרבויות הללו, את הפתיחות למדע, את הפתיחות להיגיון, ולהגיש לנו את הכול, כך שעמו אפשר לראות את עצמנו בעלי השכלה כללית רחבה מאוד. עלינו להשיב על כל זה.

מסקנת הרב

עלינו להשיב על כל זה.

לקח לשולחן

השכלתנו הכללית באה לנו ברובה מן המערב. מה למדנו מתרבות אחרת שהעשיר אותנו? ועל איזו שאלה של תקופתנו איננו יודעים עדיין להשיב מתוך מקורותינו שלנו?

הצגה

באותו שבוע קראו את פרשת הצרעת. הרב מפיק ממנה את הנגעים האורבים למי שרוצה להשיב לגלויות: לחשוב את עצמו למעלה מכולם, להתמוסס בכול, לחשוב שהכול צלול.

השאלה

אילו הפרזות עושות את האדם "מצורע" מול הדעת, ומה עניינה של הכיפה בעניין הזה?

התשובה

"שאת או ספחת או בהרת" (ויקרא יג, ב).

"שאת", ההתנשאות: לחשוב את עצמך לטוב מאחרים, שאין לך עוד מה ללמוד. "ספחת": לדעת שאינך יודע הכול, אבל להיפתח לכל זרם, לראות בטפל עיקר ולהיעשות ספח של דעת אחרת. "בהרת": לחשוב שהכול בהיר. והרי אין דעת בלי צל, דק ככל שיהיה, כקרום.

מכאן כיסוי הראש הנישא בענווה: במקום כיפת השמים, אני מניח כיפה קטנה על ראשי, המעמידה אותי במצב של הקשבה. שכן אין שקיפות. השמים כחולים רק בשל הצטברות שכבות אוויר שקופות. הלבן הוא תערובת כל הצבעים בתנועה; במנוחה, אותה תערובת נותנת שחור. מכאן הטלית בשחור ולבן, או בתכלת ולבן: קו הפרשת המים בין השקיפות, השייכת לשמים, לבין כל גווני המחשבה.

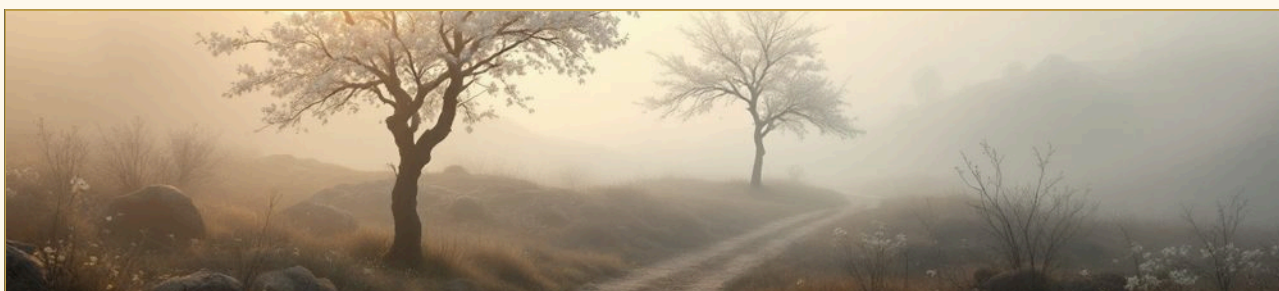
ומה מצפה למי שחוטא כך? הנתק: הוא אינו מחובר עוד, והוא סובל.

מסקנת הרב

השקיפות שייכת לשמים; היא אינה בדרגתי.

לקח לשולחן

איזה מן השלושה אורב לנו יותר: לדעת הכול טוב מאחרים, לאמץ כל אופנת רעיונות, או לחשוב ששאלה היא פשוטה? ייתן כל אחד דוגמה מן הזמן האחרון — אצלו, לא אצל אחרים.

הצגה

גלות פיזית, כשטוב לנו בכל זאת במקום שבו אנו חיים; גלות שכלית, כשאין לנו עוד עם מי לדבר; גלות רוחנית, כשאנו מאבדים את נקודות הציון. כשהכול בא בבת אחת, אומר הרב, אנו במצרים — והאביב המיוחל אינו זורח כפי שהיינו רוצים.

השאלה

אם אנו נשארים מותנים מכל עבר, האם יש לשקוע כדיכאון — ומה נשאר מחירותנו?

התשובה

הרב: "לא, זו התשובה העיקרית לכל שאלותינו."

הגלות השכלית היא להיות בלתי מובן: זה קורה בחברה, עם הילדים, בוגיות. הגלות הרוחנית היא להיות מבולבל, לא למצוא עוד את נקודות הציון. כל זה מנתק אותנו מן המציאות ומציפויותינו.

האם יש לשקוע בייאוש? לא. מן הרגע שהפנמתי ששקיפות ההווה שייכת לעולם אחר, משימתי היא, מיום ליום, לצמצם את האטימות הסובבת אותי, ולשתול בעמל, בטורח שאני טורח, עתיד. זו חירותי, תנועת השחרור שלי.

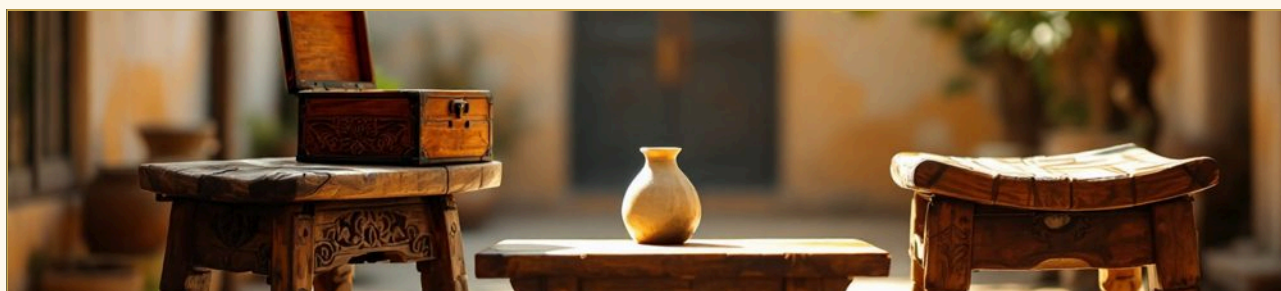
שכן אנו נשארים מותנים: ביום הולדתנו ובקץ חיינו, בחברה שבה אנו פועלים, בדעת רחבה מכדי שנאגור אותה, ברגשותינו. אבל על ההתניה הזאת מתגברים בתורה, בעלייה רוחנית: אותה זקיפות קומה של האדם השואף אל המרום.

מסקנת הרב

על ההתניה הזאת מתגברים בתורה.

לקח לשולחן

באיזה תחום אנו מרגישים בלתי מובנים כעת: בעבודה, בוגיות, עם הילדים? במקום לחכות לבהירות מוחלטת, איזה חלק קטן של אטימות נוכל לצמצם השבוע?

הצגה

בהגדה נוהגים להעמיד את החכם מול הרשע, את הנאמן מול המערער. הרב מציג לשומעיו חידה: מהו באמת ההפך של החכם?

השאלה

מדוע ההגדה אינה נותנת לטיפש לדבר, בעוד שהיא נותנת לרשע לדבר?

התשובה

הרב: "ההפך של חכם הוא טיפש."

ההפך של החכם אינו הרשע, הכופר. הוא הטיפש. אם כן, מדוע לא נכתב: "טיפש מה הוא אומר?" משום שעם הטיפש אין מדברים: הדיאלוג בלתי אפשרי. הרשע טוב ממנו. יש לו חוש ביקורת מפותח — עד כדי כך שאפשר להפוך את הכיוון ולמצוא אותו לצד החכם, בשירותו. ואין, מוסיף הרב, להתחיל לקבוע גבולות בין אלה לאלה. כל אחד, בדרגתו, יש לו מדרגות עלייה, מן הילד המפונק, מלך הבית, עד הספרה העליונה שבה רק מסך — מה שאנו קוראים הכתר — מפריד בינינו לבין המוחלט.

מסקנת הרב

עם טיפש, הדיאלוג בלתי אפשרי. הרשע טוב ממנו.

לקח לשולחן

ביקורת, אפילו קשה, היא עדיין צורה של דיאלוג; האדישות אינה כזו. מי אצלנו מערער — והאם אנו מקשיבים לו? ובאיזה נושא נעשינו אנחנו אדישים עד כדי כך שאיננו שואלים עוד דבר?

הצגה

בליל הסדר מברכים על המצה, ומברכים גם על המרור. מברכים על לחם החירות, ניחא; אבל מברכים גם על העשב המר.

השאלה

מדוע לברך על המרירות — ובאיזה רגע נעשה המרור מסוכן?

התשובה

"מרור" ו"מות" — אותה גימטרייה: 446.

אנו סבורים שהטורח שאנו טורחים ראוי לברכה. הוא נושא מסר, בתנאי שיודעים להפיק ממנו את כל המשמעות, את כל העושר.

אבל לפעמים חסרים לנו כלים, השראה, אינטואיציה. אז אנו נסחפים, והמרור נעשה שם נרדף למוות: לשתי המילים אותה גימטרייה.

והרי אנו עם שאינו מת: הדבר הוכח. עברנו את כל משברי האנושות, השארנו בהם נוצות, זה נכון, אבל אנחנו כאן — כפי שהיינו ברגעי תהילתנו, מסוגלים לשמוע את דבר ה' ולהצמיח נביאים משורותינו.

מסקנת הרב

השארנו נוצות, זה נכון, אבל אנחנו כאן.

לקח לשולחן

איזה צער של השנה נשא לבסוף מסר? ואיזה נשאר עדיין מרירות בלי משמעות? יאמר כל אחד מה היה חסר לו — כלי, רעיון, עזרה — כדי להפוך את המרור שלו לברכה.

הצגה

הציווי היחיד שניתן לאדם הראשון לא עסק בתפילה או במוסר: הוא עסק במזון. והברכה היחידה שהתורה עצמה מחייבת, ברכת המזון, נוגעת רק לסעודת הפת.

השאלה

מדוע קושרת התורה כל כך את חיי הרוח במה שאוכלים?

התשובה

"ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוהיך" (דברים ח, י).

פרו ורבו היא ברכה; אבל הציווי לאדם עוסק באכילת הפרי: מכל עץ הגן אכול תאכל, ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו. האם זה הציווי הראשון שציפינו לו מן הבורא? לא הראשון, אומר הרב: היחיד. וחכמינו אומרים שהתינוק אינו מתחיל לדבר עד שיטעם טעם דגן.

האוכל לחם קולט את היסודות שעמדו ביסוד היווצרות העולם: האדמה הצמיחה את הצמח, הצמח הזין את החי, החי הזין את האדם, והאדם משיב את כל זה ברוחו אל המקור המוחלט של הבריאה. זו השבתו של עולם, של עולם קטן מועשר.

לכן שאלת החכם נוגעת למצה: היא משחררת את אנרגיית החומר, לא בשביל יצרנו הנמוכים, אלא כדי להעלותו אל בריאתו הראשונה. שכן כל לחם שאנו מכינים הוא קודם כול מצה.

מסקנת הרב

זו השבתו של עולם, של עולם קטן מועשר, שהאדם נושא בתוכו.

לקח לשולחן

שולחנו, אומר הרב, ראוי לברכה, כמובן. מה בסעודותינו הרגילות דומה להשבה, ומה אינו אלא צריכה? מה נוכל לשנות בסעודת השבת הבאה?

הצגה

איזה פרי אכל אדם הראשון? חכמינו הציגו תשובות אחדות: חיטה, תאנה, ענבים, אתרוג. בעיני הרב, אין אלה השערות של בוטנאי, אלא ארבע דרכים ליפול.

השאלה

מה אומר כל אחד מארבעת הפירות על חטא אדם — ועל חטאנו?

התשובה

דעות חכמינו על עץ הדעת: חיטה, תאנה, גפן, אתרוג.

לדעת אחדים, הייתה זו החיטה, שהייתה אז עדיין אילן וירדה לדרגת צמח אחרי החטא. לדעת אחרים, אדם נכנע לפיתוי של הפרי המתוק, התאנה: דרך להתבלט — ואנו מתענגים, לצערנו, על האסור.

לדעת אחרים עוד, הייתה זו הגפן: השכרות, המאבדת את הדעת ואת התודעה, אך פותחת גם פתח לתשובה. ואחרים אומרים: האתרוג, הנחשב לפרי מושלם. אדם נפל בפח של השלמות שייחס לעצמו, ושעשתה אותו לבורא כביכול כמוה.

מסקנת הרב

הוא נפל בפח של השלמות שייחס לעצמו.

לקח לשולחן

מתיקות האסור, השכרות המשכיחה, השלמות העושה אותנו שופטים של הכול: איזה מן הפיתויים הללו חזק ביותר בגילנו? ישיב כל דור סביב השולחן בשם עצמו.

הצגה

מלכי מצרים נשאו על מצחם, על כתרם, ראש נחש: בעיניהם, סמל הדעת. הרב מקרב תמונה זו אל הנחש שבגן עדן — ואל התפילין.

השאלה

מיהו באמת הנחש המדבר אל אדם, ומה העמידה התורה במקומו?

התשובה

"והנחש היה ערום מכל חית השדה" (בראשית ג, א).

הנחש המדבר אל אדם אינו אלא האדם. אין זו חיה העומדת מולו מבחוץ: הערום ביותר, היודע ביותר, החכם ביותר — הוא האדם. הוא נושא את הנחש הזה בתוכו — ועמו את הכישרון להתקדם, את האינטואיציה, את הדמיון.

המצרים נשאו את הנחש על המצח. התורה העמידה במקומו פרשיות: הכרזת אחדות ה', קידוש כל בכור, זכירת יציאת מצרים, חובת הפדיון. ארבעה יסודות, שנושאים אותם על הראש.

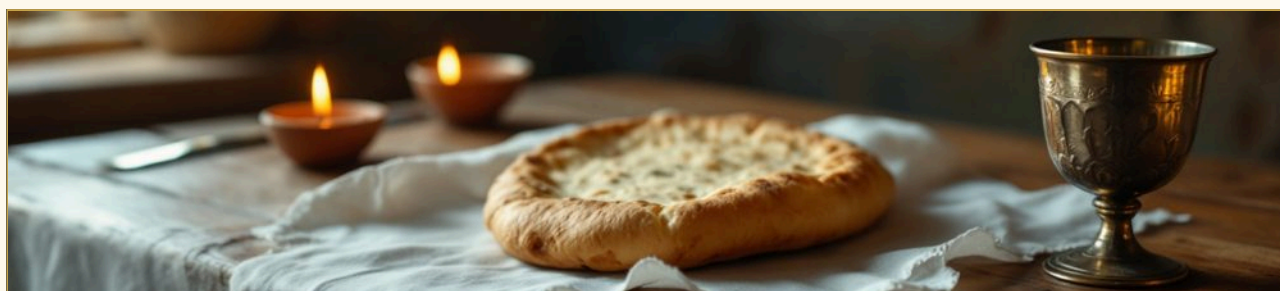
ואומרים שהמצורע הראשון היה הנחש, כלומר האדם ברגע חטאו. שכן הצרעת אינה מחלה פנימית: היא פוגעת רק בעור, במעטפת. היא באה כשהאדם יוצא ממעטפתו וחדל לראות בה גבול.

מסקנת הרב

הנחש הזה הוא האדם.

לקח לשולחן

השכל יכול להכתיר את הערמה או להכתיר את האחדות. מה יש לנו "על המצח", כלומר בראש, כשאנו מקבלים החלטות? ואיזה גבול בחיינו אנו מתפתים לא לכבד עוד?

הצגה

החכם שואל: "מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלוהינו אתכם?" ומשיבים לו בהלכה מפתיעה: אחרי קרבן הפסח, אין מסיימים בקינוח.

השאלה

מדוע להשיב על שאלה על טעמי המצוות בהלכה על סוף הסעודה?

התשובה

"מה העדת והחקים והמשפטים" (דברים ו, כ); "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן" (משנה פסחים י, ח).

המצוות הללו, הנראות לנו תחילה כחוקים, כגזירות, ושמלמדים אותן ככאלה, הן למעשה עדויות: עדים, מגדלורים, סימנים המעידים על הדיבור שהחלפנו עם הבורא, המופקד בידינו. איננו מוציאים אותן מכל היגיון: הן נעשות משפט, דין ותקדים שאפשר לדון בהם, שהרי שבעים פנים לתורה.

והתשובה: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. אחרי שהפשטנו את קרבן הפסח מצדו האילי, מחומריותו, עשינו אותו סימן עד לחירותנו והשבנו אותו אל מהותו, אין עוד מטעמים, אין עוד מתיקות. אין יוצאים משם: זה הסוף.

טעמו של המעשה שנעשה הוא שצריך להישאר: שחרורנו דרך התורה.

מסקנת הרב

טעם המעשה שעשינו בחג הפסח הוא שצריך להישאר.

לקח לשולחן

יש רגעים שמקלקלים את טעמם כשעוברים מהר מדי לדבר אחר. אחרי איזה רגע חזק השנה היינו צריכים "לא להוסיף דבר"? ואיזו מצווה, שראינו בה דבר תמוה, נעשתה לנו עדות?

הצגה

הרב מסיים את שיעורו בקושיה הראשונה מן הארבע: הלילה הזה, כולו מצה. והוא שואל שאלה של אופה: באיזה רגע בדיוק נעשה הבצק חמץ?

השאלה

אם הבצק אינו מחמיץ כל עוד לשים אותו, ממה החמץ הוא באמת סימן?

התשובה

הרב: "החמץ צץ בבטלת ההויה."

כל עוד אנו ממשיכים ללוש את הבצק, אין חמץ. החמץ בא כשהפסקנו ללוש, כשהנחנו את הבצק במנוחה. הוא צץ בבטלת ההויה: כשמשמעמים, כשאין מוצאים מה לעשות.

ובכל זאת יש לחמץ הזה טעם: הוא הנותן ללחם את טעמו. ובשבועות מביאים דווקא לחם חמץ. אבל כדי להביא את הלחם החמץ, צריך לעבור תחילה דרך המצה: יש לעבוד על עצמנו בלי הרף, כדי לא לשקוע בבעיות מכל הסוגים.

נתנו לנו את השבת ואת ימי החג, שבהם אנו במנוחה. דווקא ברגעים הללו אפשר לבדוק היכן עומד החמץ שלנו.

מסקנת הרב

יש לעבוד על עצמנו בלי הרף כדי לא לשקוע.

לקח לשולחן

לא המאמץ פוגע בנו, אלא מה שאנו מניחים לנוח זמן רב מדי: מה הפסקנו "ללוש" — חברות, לימוד, שיחה? מה נוכל להניע מחדש בימי החג?